Ležela země přede mnou, vdova po duchu...

Dojmy a bolesti

Vidím tě stále, jak jsi lehynce usedla — tak lehce sedá spíš pták než člověk — na vyvrácený kámen u lesní cesty: kolik podivné plaché krásy rozlilo se tvojí drobnou, trochu zvrácenou hlavou, kolik světla zanítilo se v tvých teplých hnědých očích, které jsi přiclonila stříškou svých rukou, svých dětských rukou, jaksi bezradně rozčilených a přece tichých! To pohled tam vzhůru na chrám tebe v poslední serpentině kopce svlažil takovým odleskem.

Kousek od tebe ležel rozebrán tvůj raneček, tvůj poutní raneček — neboť poutnicí byla jsi, neznámá Slovačko, a na poutní cestě jsem *tě* spatřil.

Ne, nemohu zapomenout, jak lehce, jak kouzelně lehce, jak graciosně jsi seděla: Watteau nenamaloval nikdy nic křehčího, Utamaro nenakreslil nikdy nic kouzelnějšího a opojnějšího. Ne člověk, ale jakýsi akord světla a linií snesl se to na kámen u cesty — jakási duchová hračka, sylfa, víla.

V tu chvíli viděl jsem v tobě ztělesněno celé Slovensko, zemi básníků a umělců, kteří o sobě nevědí a kteří se neznají — zemi dětského lidu, naivnějšího ve zlém i v dobrém, než jsme my, v němž hlasitě hovoří ještě temné prameny instinktů — větev života, na níž stěsnalo se úže k sobě než jinde vysoké i nízké, krása i umírání.

A vyčetl jsem hned všecko o tobě z tebe, jako bys byla napsanou větou.

Připutovala jsi, jako vás putují tisíce k svaté Panně.

Jest to veliká událost v tvém životě, vím. Snad jediný celý den poesie v tvém roce, snad v celém tvém mládí: jeho záře musí ti zalít nudu a trud měsíců a měsíců a let a let, zachvět se ještě v stáří odleskem nad temnou studní tvých proplakaných nocí. Neboť tvůj život, vím to, jest smutný a těžký a zmáhá tě a zmůže tě jednou, dříve či později, třebas toho posud netušíš, třebas tomu posud nevěříš. Jsi odsouzena padnout: bída tě podryje, zoufalství rozhlodá, sesuješ se sama v hromádku bídy. Neboť bojuješ s nepřítelem, který je v tobě, který tě prolnul, který sedí v tvé krvi.

Ano, jest to snad první celý den poesie v tvém životě. Nemáte divadel, nemáte koncertů, nemáte románů, nemáte výstav a cestování — máte jen svoji pouť. Dnes vyšla jsi sbírat koření života — jím budeš kořenit nestravitelnost dní a dní, nocí a nocí.

Přišla's, jako vás přišly a přijdou tisíce a statisíce. Poslední peníz vydala's na cestu, peníz spořený snad půl roku, snad rok, snad dvě léta. Co si za něj koupíš?

Chvíli zapomenutí, chvíli rozčilení, chvíli přehlušení, chvíli opojení jakýmsi hašišem nebo opiem — chvíli, která ti dá píti nepenthesu.

Znám surově strakatý nevkus chrámu, který tě dojme k slzám, znám hrubé theatrální gesto a hrubý pathos kazatelův, vypůjčený z posledního předměstského divadla, kterým tě rozčilí, znám všecky falešné korálky a skleněné perličky, které tě oslepí a otupí: znám všecky ty barevné hadříčky a vím, odkud byly sebrány i kým byly odloženy.

A za den, za dva dny sestoupíš s hory do jámy své bídy, do mlýna svého osudu a stejnoměrným krokem soumara předurčenou drahou povlečeš své břemeno — trpčeji nebo trpělivěji? Kdo ví, kdo může říci?

Přišla's prosit svatou Pannu, vím. Přišla's se modlit — za co? Snad za to, abys dostala za muže Jožku a aby tě nevydávali za Samka? Ale buď klidna: v třicátém roce nebo ještě dříve budeš zničena jedním jako druhým. Nebo za to, aby se taťka neopíjel do němoty? Ale k čemu vařili by kořalky, než aby jí lidé pili, a myslíš, že se opíjel ještě někdy někdo, aby rozradoval sebe nebo aby rozradoval jiné? Nebo aby žid byl milosrdný a neprodával vám chalupy? Ale nač by byl milosrdným žid k vám, když nejste milosrdni ani sami k sobě:

není k tobě milosrdný ani tvůj bratr, ani tvůj otec a nebude milosrdným ani tvůj muž. Nebo aby obilí více sypalo? Ale kdyby sypalo více než na březích Nilu, vaší lehkomyslnosti a nemyslivosti nepřesype a nedosype.

Přišla's prosit za zázrak. Přišla's prosit, aby „dvakrát dvě nebylo čtyři".

Ale svatá Panna soudí — a správně — že dnes není již třeba zázraků: svět sám celý jest dnes jeden jediný zázrak. Zázrak jest, co proudí nebem i zemí, perlí se vzduchem, hoří světlem, vzdouvá se myšlenkou a snem — a chce býti jen zachyceno, zachyceno odvážným srdcem a statečnýma rukama — ne vymodleno, ne vyplakáno. Přešel čas, byl-li kdy, kdy bůh sestupoval s nebe: dnes chce býti stažen s něho silnýma rukama. Úsměv svaté Panny zdál se mně proto včera tak bolestný, že to nemůže říci tobě a tobě podobným, a kdyby i mohla, že bys tomu neporozuměla.

Ale o tom všem ty nic nevíš. Sedíš lehce jako pták-básník na větvi života a zpíváš tenounkou písničku, rozperlenou písničku nad propastí, nad nocí, nad jícnem osudu a smrti.

Přijdou básníci — laciní básníci netopýřího rodu — a uvidí v *tomto* vrchol tragiky: hle, řeknou, jak zestřízlivěl svět, jak jej sežehl mráz rozumu, mráz střízlivosti a jen tebe ušetřil, poslední básníku, naivní ptáku na větvi života. Ale smutek a tragika jest složena hlouběji: *smutek jest v tom, že to není pravda.* Nezestřízlivěl svět — naopak: rozkvétá den co den do mysteria opojnějšího, zažehuje se každý den novými plamínky jako rozkvétající šípkový keř v červnu. Mysteriosnějším jest svět, než se zdálo netopýřím básníkům, mysteriosnějším, než by dovedli pojmout ti, kdož hnízdí v skulinách a v děrách starých ssutin a kterým není poesie, než kde jest tma, vlhko a tlení.

Ale přijdou básníci ptačího i dračího rodu, kteří zpívají dlouho před jitrem jeho příští krásu a vidí svět ohnivým, hlubokým pohledem, a ti řeknou: Smutek a tragika — hlubší a nejhlubší — jest v tom, že jsi mladá a přece již přežilá a stará a že zpíváš krátkodechou píseň, které je souzeno záhy zmlknout: silnější a bohatší zdvihnou se záhy kolem tebe a zabouří symfonie nového osvobozeného světa, odkud tě vyvřeli.

A jest mně tě proto dvojnásob líto, jak sedíš tu křehká křehkostí všeho, co nemá zítřka, jak sedíš tu lehynce na větvi života, nevědomý jeho vyděděnec.

Jest mně tě dvojnásob líto, že stoupáš oddaná, s touhou a s nadějí tam, odkud právě sestupuju uražený a hněvivý, hořký a bez doufání.

Vystoupil jsem včera, kam ty vystoupíš dnes. Vystoupil jsem stopami lidského hoře a ve službě lidského hoře, doufaje nalézti obětiště — a nalezl jsem jen tržiště a překupniště.

A když jsem se vracel, musel jsem projíti mimo dvě sochy, mimo sochy tvých apoštolů, Cyrila a Metoda. Jaké dvě žalostné mátohy, jaké dva smutné hastroše učinila z nich církev, tvoje a jejich církev! Ulízaní jaksi a nakadeření, s ovčími hlavami, tupí, s jaksi mrtvými, přežvykavými zraky — tak stáli tu v bezduché a hluché póze, žalostná strašidla čehosi dávno, dávno mrtvého.

A jda mimo a sestupuje s kopce, mluvil jsem k sobě i k nim:

„Vím, byli jste kdysi reky. Oko tvoje, Cyrile, žehlo temně, jako by stihalo démony, a tvoje, Metode, obzíravě, jako by řadilo šiky k boji. Vím, byli jste kdysi reky. Tehdy bylo křesťanství ještě mladé, a nebylo-li mladé docela, vy dovedli jste setřást dogmatický a historický prach, který se již vrstvil na vás i na vaší církvi. Kdo ví, kdo ví, nehledali-li jste již *čin* jako útočiště — jako zbraň, abyste mohli setřást tu mrtvolnou vrstvu, i necítili-li jste se chvílemi již starými a unavenými a netoužili-li jste po lázni mladých, barbarských národů? Ale ať tak, ať onak: vykonali jste kulturní *čin.* Stali jste se dobrodinci mého plemene. Přišli jste, jak se říká, právě ještě včas: zachránili jste je od vyhubení mečem a ohněm ve jméno kultury, ve jméno ducha, ve jméno nových ctností.

Ale co dnes? Nestali jste se již dávno z požehnání otravou? Z obrany útiskem? Nejste dnes již mrtvolami, prolhanými a parfumovanými mrtvolami, jako celá vaše církev? Žila vzletem za Bernarda z Clairveaux, žila srdcem za Františka z Assisi, žila rozumem za Tomáše Aquinského, žila fantasií za Filipa z Neri a Jana z Boha — a dnes žije policií: říká se jí Jesuité. Leží strašná, těžká její mrtvola sesuta dnes na národech: proč se sesula na nás nejstrašnější svojí

tíhou? Jaký prokletý osud, že na nejslabší sesouvají se nejtěžší břemena?

Proč dolehli jste tak těžce na svůj lid, proč jej dusíte ještě v umírání?

Víte, že váš lid jest z těch, kteří nejen že neumějí vládnout, ale neumějí ani dobře sloužit: sloužit *včas*, sloužit hodnotě, sloužit síle a zítřku?

Víte, že slouží nejraději mrtvolám, že uctívá jen mrtvoly, všecko, co nezasluhuje již úcty: život vystydlý a odmocněný, jeho věčný včerejšek?

Kdo zaplatil režii toho nádherného snu, kterým bylo ve své době křesťanství? (Neboť, žel, sny mají velikou režii a jsou nebezpečny jí všem slabým a chudým.)

Slované, Slované, běda, jediní *praktičtí* křesťané světa! Kde jiní národové dopili se z této číše síly, snad proto, že dovedli ji včas odtrhnout od úst a odstavit, vy dopili jste se dřímoty a otravy. Není to proto, že jiní pili z nápoje pokud byl čerstvý, a vy pijete, když již zvětral? Jiní vyssáli všechen med tohoto snu: všecku krásu a dobrodružnost, všechen vzlet a všecku mystiku. Vám zbyl jen rmut, kalný rmut, jaký bývá u dna — smutné kvasnice tohoto snu.

Nepřišli jste pozdě, *přece pozdě*, Cyrile a Metode, pozdě v jiném, tragičtějším smyslu, než kdo posud myslil? Nebyli byste byli dříve odešli, kdybyste byli bývali dříve přišli? Dříve odešli: pokud jste neztrouchnivěli, pokud jste se nesesuli na svůj lid strašnou, mrtvolnou tíhou? Alespoň o dvě, o tři sta let dříve, abychom vás dříve se sebe svrhli, překonali, pohřbili čistě a vesele, vděčni a radostni?

Ale takto: jaká je v tom spravedlnost, jaká je v tom logika, aby nás dusila vaše církev miasmaty svého rozkladu, otravou svého tlení — když byla ve věku jara a léta, zdraví a síly sytila požehnáním svých darů, svým kouzlem a svojí vůní ne nás, ale jiné?

Nepřišli jste pozdě, *přece pozdě* v jiném tragičtějším smyslu, než komu posud napadlo?" —

Tak jsem hovořil k sobě i k nim, když jsem sestupoval mimo jich dvě sochy a když jsem uzřel tebe, sedící v poslední serpentině cesty, smutného ptáka na větvi života, a když mne zabolely tvé oči, tvé podivné oči, které mne odtud pronásledují: jak byly výmluvné! A jaká podivná vášnivá touha byla v celé tvé bytosti: hrdlo tvoje bylo jako hrdlo holubice nebo hrdlo srny, když žízní. Toužíš po vodě života žízní neuhasitelnou, vím to. A jdeš ke skále, jdeš ke kamení, poněvadž doufáš, že z nich tryská.

Sestupuju, a celá má bytost jest jedna jediná otázka: čím tě napojit? A hledám v celé poesii, v celé literatuře dneška hledám takových slov, ale malost a smutek jest jen, co se tlačí na rty v té chvíli.

Tma padá od východu a noc roste.

A v ní světélkují slabým pableskem již jen dvě zvětralé sochy, dvě žalostné mátohy, dvě mrtvoly: světélkují. Neboť není to světlo, jest to jen slabý, hasnoucí odlesk čehosi, co dávno, dávno zemřelo.

Ale ty jdeš přece za nimi, neboť není ti zatím jiného světla.

Příč mým oknům stojí dům, důkladný dům s pracně kovanými dveřmi a pevnými železnými mřížemi v přízemních oknech. Jest mi nejmilejší tento dům z celého městečka: nemá nic dryáčnického, nic vylhaného, nic lepenkového, nic na klam a lest vypočteného. Jest v něm cosi důkladného, mrzutého, uzavřeného. Jest to těžkopádná, holá a střízlivá obluda, která odstoupila trochu od silnice a malými, nedůvěřivými, zlostnými očky měří si všecko: vypadá spíš jako malá pevnost než jako dům a obrací se kamsi dovnitř, do dvora: nestojí o venek, nechce parádovat, opovrhuje tím.

Dům jest bohatého žida a postavil jej jeho otec, který začal s holýma rukama.

Z prvního patra hlaholí smích a perlí se zpěv synů a dcer židových a klavír úpí a sténá pod „Tristanem a Isoldou" nebo pod „Meistersingry". Odtud je slyšet také někdy, jak deklamují verše Hauptmannovy nebo Hofmannsthalovy.

V prvním patře bydlí kultura, literatura, umění, rozumí se jen německé. Třetí generace tvoří první, mladou ještě kulturní vrstvu v rodině: první její nános.

Stará se již málo o obchod a sní o literárních a uměleckých vavřínech.

V přízemí bydlí bída, zoufání, zahynutí — vlastně nebydlí: bývá tam jen hostem. Kousek napravo od vchodu visí malá, malá plechová tabulka s českým nápisem: *Výčep kořalky a jiných lihovin.* Zde v přízemí, v jakési železné kleci upíjejí se Valaši, zde propíjejí poslední došky svých poloshnilých chalup — zde upíjejí se i ti, kdož nemohou ulít v sobě než již poslední slabě doutnající jiskřičku zdraví a rozumu.

Přízemí a patro nemají nic společného než kratičkou chodbu, kterou musí projít i třetí estetická generace, chce-li dojít svého bytu nebo vyjít z něho, i žalostná chasa, která se jde dopít chvíle otupení. A mladá estetická generace prochází jí s patrným opovržením a štítivým odporem, ale i se slušnou opatrností: dcery židovy, estetické Musy, zdvihají po každé šaty, aby neschytaly ošklivý hmyz, který spadl s návštěvníků přízemí.

Třetí generace pracuje již, jak jsem řekl, kulturně a literárně: syn jest německým básníkem nebo ne-li básníkem, alespoň veršovcem. Dostal se mi náhodou do rukou tenký sešitek jeho veršů, tištěných nevím již zda v Drážďanech nebo v Lipsku. Nic význačného, odvar několika moderních básníků, německých i francouzských.

Ale jedna otázka hlodala mně na srdci: z kolika set mrtvol — našich mrtvol — vyrostl tento slabý, churavý, nevonný květ? Na jakém strašném hřbitově popleněných vsí a vsí, mrven jakou žalostnou mrvou? Neboť celý tento důkladný, střízlivý, nedůvěřivý dům s pracně kovanými dveřmi a pevnými železnými mřížemi, se svým ubohým přízemím i estetickým patrem, se svojí první kulturní vrstvou, domáhající se teprve vstupu do předsíně německého umění a ostýchavě klepající na její dveře, jest podezděn ne kameny, ale lidskými lebkami.

Ano, to je typický obraz celé východní Moravy: v každém kraji, v každém okresu, v každém větším hnízdě naleznete takový nebo podobný střízlivý dům, který vyssál krev kraje, zpustošil vsi jako mor a stojí na mrtvolách. A majetník jeho, žid, když byl poplenil celý kraj, odváží kořist jako nepřítel do velkého města, kde se vrhá do větších spekulací nebo tráví z ní nečinně, a ustupuje jiným, menším svým souvěrcům, kteří jdou jeho stopami a ohryžou kosti jím zůstavené. Sem tam, zřídka, stane se i, že žid, obyčejně starší žid a žid lepšího zrna, zamiluje si své loviště, sroste s ním podivnou láskou a zůstává zde: odvrátil se od rychlejších úspěchů kupeckých, obchodních, továrních a přichýlil se k pomalejšímu a méně výnosnému hospodaření zemědělskému. Ale to bývá výjimka: pravidelně stěhuje se do ciziny, do větších měst.

A druhá, třetí generace žije již kulturně, třebas slabě, odpadkově, poddaně. Sem tam někdo z ní maluje, píše verše nebo romány, a můžete pak číst v menší některé revui nebo v některém menším listě německém, že „unser maehrischer Maeterlinck Herr X“ nebo „ein neuer maehrischer Hauptmann“ pan Y nebo jakýsi „moravský Ibsen“ napsal tu nebo onu znamenitou knihu. Zní-li jméno židovsky, můžete s velikou pravděpodobností vymalovat si nad žalostným přízemím estetické první patro, kde se kniha rodila, a počítat, kolik slováckých nebo valašských mrtvol svlažilo kořeny této chudé květiny.

A stále jako refrén vrací se mně věta, kterou jsem cítil, sestupuje s poutní hory, jako nejtěžší kletbu světa: Proklatý osud, proč na nejslabší sesouvají se nejtěžší břemena?

Proč nás vyssávají a ničí židé, titíž židé, kteří neublíží silnějším národům, proti nimž jsou jiní immunisováni?

Není laciná a krátkého dechu logika, která viní jen je? Není vinno nemocí i tělo, poněvadž jí neodolalo, poněvadž nebylo dosti silné? Není nemoc sama jen ukazatelem, jen zabíleným poukazem čehosi hlubšího? Není nemoc sama také symptomem čehosi? Neznamená to, že jest nám žid tak nebezpečný, cosi hlubšího, cosi prvořadého: že jsme nebezpečni nejprvé a především sami sobě, že jsme v jádře choří? Neznamená nenávist jich jen lacinou omluvu, povrchní vytáčku, která nechce a neumí vidět dost hluboko? Nejsou sami nástrojem

čehosi, nejsou sami ve službách podivné a temné a přece jasné a logické moci? Nevykonávají jen fatalistické poslání jako hlad, jako mor, které vraždí slabší, špatně organisované, špatně uzpůsobené? A nejsou předurčeni k tomu celým svým charakterem, celou svojí historií?

Vzpomínám žida, který bojoval a probojoval se ze zoufalého postavení, v němž by se byl kdokoli druhý vzdal.

Měl všecky ctnosti svého rodu: houževnatost, vytrvalost, smysl povinnosti a řádu. Tuhou kázní sepjal sebe, rodinu, čeleď. Podivný byl pohled na tohoto člověka, modlícího se k svému bohu, k starému, chladnému, mstivému bohu, který neodpouští a který žádá svoji oběť s matematickou přesností.

Tenkrát jsem pochopil, že tento člověk vraždí ne z vášně, ne z rozkoše, ale jaksi *neosobně, z povinnosti*, ve službách chladné jakési síly a moci: jde předurčenou cestou, jde jako mor, jako válka, jako hlad, jako jed. Je ve službě zvláštní temné, osudné moci: demaskuje svět, trhá s něho larvu a pomáhá hlubší pravdě na povrch a k projevu.

Ale má neznámá Slovačko, ubohý naivní ptáku na větvi života, oběti nejstrašnější kletby světa, že na nejslabší bedra sesouvají se nejtěžší břemena, pochopíš to kdy? A kdybys i pochopila, utěší tě to? Jest v pochopení a v porozumění útěcha nebo jest samo pochopení a porozumění jen nejchladnější a nejloudavější formou zoufalství? Mám chvíle, kdy věřím poslednímu.

Seznámil jsem se se zvláštním člověkem, starším, vysokým, kostnatým mužem, myslivým dělníkem.

Jest zaměstnán takovým dílem, že z něho dříve nebo později zemře souchotinami: vdechuje stále nejdrobnější prach dřevní a zemře, jako zemřeli před ním všichni a zemrou po něm všichni, kdož tak pracují. Každý bez výjimky z nich zmírá souchotinami, jeden za deset, jiný za dvanáct, jiný za patnáct let — dříve nebo později dle síly organismu, ale nutně, zákonně, bez výjimky.

Smrt poznamenala si jej již: pleť jeho jest zvadlá, uši žlutavé a odstalé, oko zapadlé, hruď propadlá.

Ví o tom, co ho čeká, neoddává se lživým nadějím: miluje nade vše jasný, pravdivý pohled na všecko. Ale přesto je klidný, zcela klidný: nenaříká, neproklíná, nevolá po pomstě, nedělá ani tak zvaných šibeničních vtipů — slovem nic křiklavého, nic divadelního. Je to opravdu hrdinné srdce, plné noblesy: mlčelivé, se smyslem velikého ticha a osudu.

Chodíme po lukách, jež se táhnou pod krásně melodicky nalitými horami s hlubokými fialovými stíny a třpytí se tichým, zajíněným dechem, jako by byly připraveny pro duchové tance víl, srážíme těžkým krokem rosu s trav a hovoříme.

Jest osamělý mezi svými druhy: není organisovaným socialistou jako většina druhých, nelíbí se mu mnoho věcí na socialismu, kloní se spíše k anarchismu. Vykládá mně svůj světový názor, jak si jej sestavil ze zpopularisovaného Darwina a Haeckla a svých vlastních domněnek, myšlenek, snů: vyšel z toho velmi mystický materialismus. Všecko, co mně povídá, jest mythologie — ale nechce toho připustiti: jemu jest to „věda".

Ale zajímavo není na tomto člověku, co přijal a čeho nedobře pochopil — zajímavo jest, co sám cítí a myslí a co násilím vnutil do přijatých a nestrávených formulí, zašil do nevhodných šatů.

Na první pohled zdá se, že jest atheistou, člověkem prostým náboženského smyslu a talentu — ale jen na první pohled. Přihlédneš blíž a vidíš, že co ho odpuzuje od běžného náboženského cítění a pojímání, není nedostatek tohoto smyslu, nýbrž naopak smysl jemnější a delikátnější, který byl uražen a ponížen hrubostí a tupostí pravověrného okolí.

Jak vášnivě útočí tento člověk na starého boha, na starou církev a *jejího* boha: tak vášnivě útočí se jen na osobního nepřítele, který člověka zranil ve svatyni jeho bytosti, tak vášnivě útočí jen ten, kdo byl potupen a nepochopen v samém středu své osobnosti. Věru, chceš-li si učinit ještě představu o tom, co jest to náboženské cítění a náboženský oheň, musíš se stýkati *s takovýmito* nevěrci. Věřící nepovědí ti

o genesi náboženského cítění dnes již nic, *takoví* nevěrci skoro všecko!

Nenávidí katolictví: rozčiluje ho jeho lehkomyslnost, jeho hračkářství, jeho laciný optimismus. Je samý kompromis, povoluje prý lidem všecko, slíbí jim všecko: udělalo očistec, aby lidé mohli řádit na světě, jak chtějí, a aby se jim ještě přitom slíbilo, že dojdou nebe — oklikou a přes Jičín, až si odsedí svůj kriminál.

Nerozumí hlavně, jak náboženství může lidem stále tolik slibovat, uspávat je sliby, uspávat je do neopatrnosti a ledabylosti. U nich měli dělníka, který nosil škapulíř a byl přesvědčen, pokud jej má, že mu stroj neublíží. „A utrhnul mu přece ruku." „Kolečka, holečku, neodpouštějí — kolečka taky nepouštějí, co jednou polapila." A je dobře tak: nikdo neodpouští, nic neodpouští na světě, ani člověk ne: ten prý jen zapomíná a myslí, že odpouští.

Jeho názor na svět a na život je temný, přísný, drsný — ale zákonný. Nic libovolného, nic náhodného, žádného smlouvání, žádného uprošení, žádné výjimky.

V tom, co říká, jest snad mnoho syrového a tvrdého, mnoho nesnášelivého — ale jest v tom i vzácná charakternost, touha k pravdě, odpor proti krásným frázím. Jest v tom základní cella každého nového života: poctivost, absolutní poctivost. Snad cosi úzkého, snad cosi malého — ale také cosi pevného, cosi bezpečného, nač jest spolehnutí, první kus země, kus skály v bahně lži a nejistoty.

Cítí nejistotu života, neustálé nebezpečí jeho, to, že každý den rozhoduje náš osud a dnešek víc než včerejšek a zítřek více než dnešek: cítí *dramatičnost* života a nenávidí proto tolik všecko, co *odzbrojuje* člověka. Nerozumí, nechce rozumět bohu, kterého podkládají jako pohodlnou podušku lidem slabým, nerozumným, lenivým. Nechce přijímat boha jako omluvu sebe nebo jako pomocníka sobě: potupuje ho to a uráží to jaksi jeho filosofický smysl, který — třebas je primitivní — miluje absolutnost. „Drží si boha jako krávu nebo kozu," řekl, „pro užitek. Ale jaký je to bůh, když z něho chci míti užitek?" A jest mně jasno v té chvíli, že jeho bůh, kdyby se ho dopracoval, nebyl by jistě služebným ani užitkovým: byl by pak čímsi opravdu absolutním — výkladem, básní, posvěcením života.

Odvrátil se v poslední době zcela od lidí, nehovoří skoro s nikým: zhnusili se mu příliš.

Tážu se ho, co dělá ve své samotě: čte-li.

Ne, přečetl všecky knížky, které má, již desetkrát a dvacetkrát. A pak, je-li člověk nemocný, netěší ho již ani čtení. Ale za jeho chalupou tryská prý krásný, čistý pramen: u toho sedí, hledí do něho v zamyšlení celé hodiny a naslouchá jeho tiché hudbě, ne hlasnější než bzukot včel. Míní, že je to nejlahodnější řeč, kterou kdy slyšel, a že mu nikdo z lidí nepověděl víc než tento pramen — zvláště v noci za ticha rozhovoří se zhluboka a „člověk se dost nenaposlouchá".

Ejhle člověka s talentem poustevnickým, řekl jsem si, jak jest vzácný dnes takový člověk!

„A jak se tak dívám a vidím jeho bubliny, jak vrou a krouží, myslím si, že to jsou hvězdy a slunce a země a že celý svět jest v té vodě vypodobněn." Miluje vodu: jest čista, zbavuje se rychle a stále všeho kalu. Četl kdysi, že byl mudrc, který v ní viděl počátek a základ světa, a myslí, že měl pravdu. Voda všecko proniká, jest všude, mění se stále, naplňuje všecko: zaniká, aby hned zas jinde vznikla. Myslí na ni a naplňuje ho to pokojem: myšlenka zmaru není mu pak strašná.

Rozešli jsme se: on odešel do své chalupy pod skalou u pramene, jehož tichá, včelí hudba rozhovoří se s hvězdami, já vracím se lučními stezkami k městu. Vracím se a cestou stále přemýšlím o bídě a ničemnosti doby, která neumí užít *takových* sil, která jich nechá téci mimo. Jak pokleslý musí být život církve a vůbec náboženský život doby, když nedovede takových lidí než odpuditi: lidí tak charakterně stavěných! Jakým neschopným, tupým, neumělým dělníkem jest dnes církev a celý náboženský život doby v dílně duší!

A stejně platí to o národnosti: stejně žalostný, stejně nemyslivý dělník v dílně duší. Tento člověk, který jest pokládán za internacionalistu, cítí národněji než tisíce a tisíce těch, jimž národností přetékají ústa. Naléhali na něho, vyhrožovali mu před lety, aby dal dítě do německé tovární školy, a tento internacionalista odolal nátlaku, kterému by za stejných podmínek podlehlo tisíce novinových

vlastenců. Mínil, že za několik set let nebude sice růzností národních a že splynou všichni v jediné lidstvo, „ale do té doby já jsem já a stojím na svém místě.“ „Proč má býti hoch Němcem, když Němec dnešní nestojí za nic víc než dnešní Čech? Z obou se teprve musí něco udělat.“

Kolik nevytěžených pokladů síly, charakteru a rozumu bylo v tomto člověku! A jak slepě a tupě šla mimo něj doba, prázdná doba: neuměla mu ani nic dát ani nic vzít.

Ano, zůstaň jen u svého skalního pramene, který ti hovoří poselstvími kosmické krásy, bezejmenný reku! S ním se dohovoříš, s lidmi ne. Nekonečně víc života jest v něm než v nich, a tichá, včelí hudba jeho jest nekonečně čistší, hlubší a obsažnější než prázdná a potvorná grimasa automatických mrtvol, které zalidnily tuto vdoví zemi.

Sedíme spolu, můj mladý příteli, a řeka, tvoje řeka, chladná a nezkrotná, dravá a čistá, která nerada nosí a slouží a nerada nechává se skvrnit i rybářskými bárkami a jež přece kdysi uspávala tě v sny, lísá se k nám a zpívá nám písničku, lstivou a úkladnou písničku plnou slibů, a země, tvoje země, leží rozestřena před námi jako jediné nesmírné vyzvání k tanci nebo k hodu. Jest jako stůl obtížený květinami a kvasem — a přece nepřisedneme k němu a nepojíme z jeho ovoce: vyrostlo na starých hřbitovech a chutná nám mdle jako dědictví hrobů, nezískané v horkém boji, neuzrálé jeho žárem.

Časem vítr náhle a jako ze sna se probudí a rozšumí korunu stromovou, ale pohasne dříve než doletí k sousední. Zdá se, jako by rozdoutnal trochu několik hvězd, které hoří dnes tak dusně, tak fosforově dusně.

Jest chvíle, kdy se otevírají věci ve dne uzavřené a příliš cudné: na prahy hrobů odvažují se duchové příliš plaší a na rty sedají slova pohřbená jindy v trojím rubáši bázně a nedůvěry.

Sedíme a hovoříme: hovoříme o všem, čeho nenávidíme, co nás dusí. Hovoříme o všem, co je nám drahé, čím žijeme, čím dýšeme. Stoupáme proti proudu k pramenům svých vod a vidíme, že vyvěrají

z téhož pohoří. A proto, třebas hovoříme cizím jazykem, tvým jazykem, rozumíme si víc, nekonečně víc, než jsem si kdy rozuměl se svými svým jazykem: říše našich snů sousedí a jsme vládci nad spřízněnými zástupy.

Nenávidíme oba dnešní oficielní architekturu, prolhanou a nízkou, skradenou ze hřbitova historie, galvanisovanou mrtvolu, lenivou a prázdnou — lepenku, odlitky, kavární nevkus, citové černošství — a o ní hovoříme. A víc: nenávidíme všecko, čeho jest výrazem a orgánem, smutným ukazatelem: celý dnešní život znesvěcený ve svých kořenech, odmocněný, popleněný a vyloupený, z něhož unikla síla, zvětralo jádro, vyšuměl kvas — a zbyla jen drzost larvy, vylhaný povrch, zlodějský důvtip. Cítíme oba tíhu strašidelné mrtvoly, která se na nás sesula, již zapomněli pohřbít, kterou galvanisují k lži-životu.

Hovoříme, a jest tak krásno hovořit s někým, kdo umí *domyslit*. Jsi mladý, jsi čestný, a oko tvoje hoří krásným žárem. A jak tě vidím před sebou, čelo raněno snem a bojovnou touhou, jest mně jako bych viděl mládí samo, hotové na znamení andělovo vyrazit prach celého starého světa s obuvi a vyjít — a staré slovo „být připraven jest všecko“, nevím proč, dotklo se mne náhle a zasvítilo novým bleskem.

Stavěl jsi posud domy, milé poctivé domečky pro lidi, v nichž je možno čestně a krásně žít — ne: v nichž je *přirozeno, samozřejmo* takto žíti a nepochopitelno, jak lze žíti jinak. Tak jsou logické: jsou jako krásná, dobře stavěná věta, kterou nemůžeš přečíst, aby ses o ní nezamyslil. Vyvíjejí se ze sebe, z vnitra, bohatstvím a plností rytmu. Všecko v tvých domečcích chytá člověka za srdce jako za ruku a vede ho; nelze zbloudit. A jaké milé, tiché zbožné kouty mají všecky! Kouty, kde možno snít nad dramatem a jiné, kde možno psát lyriku, kouty, kde možno hovořit ve dvou, ve třech, ve čtyřech, a pak rozletět se každý do svého pokoje, za svým slovem a dílem, nebo rozběhnout se do ohniska celého domu a zabouřit v překypující radosti na klavír a rozezvučet celý dům kolem něho a s ním jako jediný povolný nástroj. Viděl jsem jich několik a řekl jsem jim: hnízda pro sny o zítřku a ty ses usmál a stiskl jsi mi ruku.

Ale ty nechceš jen stavět hnízda pro sny o zítřku: ty chceš postavit

sám svůj sen zítřka. Stavěl jsi posud domečky pro lidi, milé a rozkošné k obývání — nyní toužíš stavět chrámy. Jdeš opačnou cestou, než kterou šel stavitel Solness. Očistil jsi nejprve život jednotlivcův, život jeho smyslů, jeho citu, jeho charakteru — nyní toužíš stavět pro národ, pro celek, pro zmocněný život obraznosti a intelektu, pro výraz a posvěcení celkové, pro symfonii instinktů. Toužíš stavět sám svůj sen očištěného lidství: ta chiméra tě ranila, a rána ta hoří, vím to: jak tě lituju a jak ti přitom závidím!

Nenávidíš jako já všecky chrámy, které nebyly stavěny národem duší a pro národ duší: ve chvílích dramatického napětí a rozhodnutí, z temna celé bytosti, kdy si hledala cestu všemi podzemními instinkty a poznamenala si první paprsek, který do ní padl, ohromným kamenným výkřikem. Milujeme oba z křesťanských chrámů jen chrámy staré, přísné a ozbrojené, příkré hrady ducha, hnízda síly a ohně: jen shromaždiště duchů, kde se za zpěvu pásali meči a zbrojili kopími — jen jakési stodoly a sýpky ducha, jen zbrojnice srdce a vůle; všecky ostatní jsou nám cizí a odporné. Nenávidíme náboženství jako hračku, balet, divadlo, dekoraci: milujeme je jen, pokud jest výkřikem úzkosti, dramatickým aktem sebeosvobození a sebeposvěcení. A chrám milujeme jen, pokud jest obětním žároviště m, balvanem na dějinné křižovatce, když lidé opustili stará sídla, staré bohy, staré ctnosti a vyšli hledat nových, kdy z temného mlčelivého nebe urvali novou větu a aby jí nezapomněli, napsali ji v kameni a kamenem a aby jí nezprofanovali, udělali z ní styl, symbol a zaklínadlo. Milujeme oba v umění hrůzu a krásu chvíle, posvěcení *nutnosti*, všecko, co je z ní vyrváno a vysvobozeno *činem;* lhostejné jest nám všecko tlachavé, všecko divadelní, všecko pilné a přitom lenošné.

Nechápeme oba, jak je možno stavět chrámy mrtvému bohu a jsou nám odporny proto všecky chrámy dneška: jsou to jen hrobky, třebas obrovských rozměrů, jen ohromné krámy, dusící se pod tíhou zlata, štuky, mramoru, skvrnící i poskvrněné, jen prostorná divadla pro představení zvláštního rázu. A nenávidíme i záplaty, jimiž chtějí někteří vyspravit bídu doby: ty levné hubené venkovské chrámečky, krotce moderní, jakési marcipánové hračky, vyrobené s malými variacemi dle modelu, na nějž vypisuje občas cenu ministerstvo.

— Ne, ne, rozhorluješ se, chrám nesmí být především laciný. Chrám musí být drahý: chrám musí stavět mladý národ, který neví, co znamená spořit, který plýtvá vším a jest sama štědrost, velikodušnost a vzlet. Z velikodušnosti a štědrosti zrodil si právě svého boha.

A vypravuješ mně svůj sen, sen svého chrámu, chrámu dneška a zítřka, který by ztělesnil větu urvanou *námi našemu* nebi: chrám, kde by se posvěcovala hmota pochopením a uctívala jako mysterium, kde by se pronikalo k její logice, kde by se zažehovala radost do nejšílenějších plamenů; chrám, kterým by proto vály větry a do něhož by vnikala příroda; chrám, v němž *každý* byl by postupně knězem a básníkem, v němž by padly všecky přehrady mezi mysteriem a profánností, kde by se nehrálo drama dávno minulé bolesti a smrti, nýbrž žilo posvěcení skutečnosti, která by se prohloubila v tisícerou studni mysteria.

Sedím a poslouchám a cítím, jak v tvém snu bije moje srdce: ano, horké dílny duší, dílny těl jest třeba, ne ledových žalářů, z nichž unikl dávno i smutek, který v nich měl být na věky uvězněn.

A tážu se tě: víš-li, že sníš sen celé očisty lidské, že tvůj chrám má podmínkou novou organisaci života, nové posvěcení člověka i hmoty, smyslů i duše, že má podmínkou mladý národ, v němž hovoří ještě instinkty? A bude-li národ tvůj dost mladý pro tento sen?

Připouštíš, že nebude. Hledáš nový národ s laskavou prstí pro své sémě. Jako Gauguin chceš se vystěhovat z tohoto starého okoralého světa, protože znesvětil rozkoš, zabil radost, poskvrnil mysterium smyslů, rozdrobil jednotu života, v odvozeném utopil vlastní a prvotné. Proto hledáš národ, v němž by všechny funkce mluvily otevřenou řečí a byly ctěny čistou duší, kde vědění bylo by rozkoší a rozkoš smyslem života, kde by poesie kryla se se zdravím a zdraví s krásou. Jako Gauguin, tento duch s horkými smysly divocha, s duší dítěte a srdcem básníka, kterého tolik miluješ a jenž hledal jako ty nové cesty ke stylu a k synthese, toužíš po rajském národě, kde na

duších leží ještě rosa a ticho svatvečerní. Jako Gauguin hledáš lid, který epickou poesii ještě *žije:* kde čin a sen, modlitba a rozum, život a radost jedno jsou. Tomu, s tím, z něho chceš stavět svůj sen, skutečnější nad skutečnost.

A slyším stále povzdech tvůj: „Závidím vám váš národ. Jest snad přece mladší než můj."

Co ti odpovědět?

Ukázat ti hnus stařecké nemohoucnosti v naší architektuře? Zemi obývanou galvanisovanými mrtvolami s rozšklebenou grimasou? Sloužící věčnému včerejšku, kořící se mátohám a stínům, žijící z desáté ruky, oděné odloženými hadry? Smutné hastroše čehosi dávno pohaslého a vystydlého? Neměl jsem síly.

Byla ostatně noc a skryla můj stud.

A řeka šuměla a ty ses zabral hlouběji do myšlenek a přeslechl jsi, že jsem neodpověděl.

Poznámky vydavatelovy

Boje o zítřek s podtitulem *Meditace a rapsodie 1898—1904*, soubor statí, vztahujících se většinou k zásadním otázkám umění, vyšly v prvním vydání r. 1905 jako I. sv. knižnice *Dráhy a cíle*, vydávané časopisem Volné Směry a redigované F. X. Šaldou samým. Studie, které tento svazek obsahuje, vyšly z valné části již předtím v časopisech: „Experimenty" v Lumíru XXVII (1898); „Spisovatel, umělec, básník" v Lumíru XXVII (1898); „Osobnost a dílo" s podtitulem (v knize vynechaným) „Z cyklu: Listí v tahu větrů" ve Vol. Směrech V (1901); „Hrdinný zrak" ve Vol. Směrech VI (1901); „Alej snu a meditace ku hrobu Jana Nerudy" ve Vol. Směrech VI (1901); „Geniova mateřština" s podtitulem „Prolog k výstavě Rodinově" ve Vol. Směrech VI (1902) — též jako úvod ke Katalogu výstavy děl sochaře Aug. Rodina v Praze (IV. výst. Sp. výtv. um. Mánes, Praha 1902); „Nová krása: její genese a charakter" ve Vol. Směrech VII (1903); Ethika dnešní obrody aplikovaného umění" ve Vol. Směrech VII (1903) s titulem „Smysl dnešní t. zv. renaissance uměleckého průmyslu"; „Problém národnosti v umění" ve Vol. Směrech VIII (1903); „Násilník snu — Několik glos k dílu E. Munchovu" ve Vol. Směrech IX (1905); „Ležela země přede mnou, vdova po duchu — Dojmy a bolesti" ve Vol. Směrech IX (1904) s titulem „Ležela země přede mnou, vdova po duchu, který odešel — Dojmy a bolesti". Ostatní články, pojaté do této knihy (Slovo úvodní, Žena v poesii a literatuře, Umělecký paradox, Kritika pathosem a inspirací) nebyly předtím otištěny.

Druhé, rozšířené vydání vyšlo v Praze 1915 nákladem Unie jako III. sv. Spisů *F. X. Šaldy*. Z podtitulu knihy vynecháno vyznačení časového rozmezí vzniku (1898—1904). Toto vydání je rozmnoženo o essay „Tvůrčí činy", vyšlou původně ve vol. Směrech XVI (1911). Titul čl. „Experimenty" změněn v „Experiment". V textovém znění statí ostatních liší se druhé vydání od prvního — kromě oprav zjevných omylů — jen malými změnami pravopisnými, stylistickými a lexikálními, svědčícími o autorově snaze přizpůsobovat se stále novému usu; přibyly však i některé tiskové omyly, jež v prvním vydání nebyly.

Třetí vydání vyšlo r. 1918, opět jako III. sv. *Spisů F. X. Šaldy*, vydávaných Unií; rozšířeno o stať „Auguste Rodin", otištěnou původně ve Vol. Směrech XIX